

rokon tartalmuk és hasonlóságuk mellett sokféle különbséget mutatnak. Előfordul ugyanis, hogy ugyanazok a mondókák különböző helységeken különböző funkciókat mutatnak. Pl. a *Mérges pulyka* kezdetű mondókákkal a pulykák és a mérges gyerekek egyaránt bosszanthatók; a *Kár, kár, Varga Pál* (varga Pál, Varjú Pál, varjú Pál) hol a Varga vagy Varjú nevű családnak, hol a vargának, hol pedig a varjúnak szól stb. A funkcióról nem mindig az egész szöveg, néha csak egy-egy vezérszó, máskor egy jellemző nyelvi fordulat vagy szókapcsolat tanúskodik. Így alakult ki a gyűjtemény mondókáinak 17 tematikus csoportja: dajkárímek, időszámítás, időjárás, állatvilág, növényvilág, hangutánzók, gyermekkonyha, számolósdiák, nyelvgyakorlók—nyelvtörők, varázsmondókák, mesemondókák, csúfolók, beugratók, civódók, játékmondókák, kiolvasók vagy kiszámolók és egyéb mondókák. Ízelítőül a varázsmondókákból említünk néhányat, amelyek a „felnöttek” folklórjában a ráolvasásokkal tartják a rokonságot. Kuruzsló: Guruzs, guruzs, lencse, / Ne legyen szerencse; férjitudakoló: Katicabogarka, / Merre viszel férjhez? / / Északra / Vagy délre, / Nyugatra, / Keletre? / Hegyhez / Vagy folyóhoz, / Rosszhoz-e / Vagy jóhoz? — kislányok kérdezik ezt a kezük-ről repülni készülő katicabogártól. A szerelemtudakolóknál virágszirmok vagy akáclevelek tépegetése közben kérdeztük: Szeret? / Nem szeret? / Ha nem szeret, / Elmehet, / De ha szeret, / elvehet.

A gyűjteményt forrásjegyzék, helynévmutató, szójegyzék és román valamint német nyelvű összefoglaló zárja. A sikertelen színes fotók, melyek a mondókákat szemléltetik, nem vonnak le a gyűjtemény értékéből, melyhez nagyban hozzájárult a két szerkesztő mellett a több mint 1000 gyűjtő és adatközlő fáradozása. A *Bihari gyermekmondókák* a maga nemében úttörő munka.

VAJDA Zsuzsa

POLÉMIA AZ UTILITARIZMUS ELLEN

John David Mabbott: *Uvod u etiku*. Nolit, Belgrád, 1981.

Mabbott neve nem mond sokat a hazai olvasónak. Mindössze egy tanulmánya jelent meg eddig szerbhorvát nyelven — az *Ideje* című folyóirat 1980/2—3-as számában Az utilitarizmus mai bírálati című kitűnő tematikus blokkban. Mabbott skót származású, oxfordi egyetemi tanár. Fő érdeklődési területei a politikai filozófia, a nyelvfilozófia és az etika. Számos kisebb-nagyobb tanulmányán kívül három könyve jelent meg: *Allam és polgár*. Bevezetés a politikai filozófiába (1948), egy Locke-monográfia (1937) és a már szerbhorvátul is olvasható *Bevezetés az etikába* (1966).

Ez utóbbit három szempont teszi nagyon fontos könyvvé: hihetetlen-

nül egyszerű, közérthető nyelvezettel íródott, túlnyomórészt mentes a szokásos bevezetések szinte elmaradhatatlan rákfenéjétől, a problémák szimplifikálásától, és végül, nem az etika holt történetébe, hanem elsősorban a modern erkölcsfilozófiai viták kellős közepébe „vezet be”. A szerző mindezt a normatív etika és az erkölcsi ítéletek mibenlétét boncoló meta-etika jó érzékű kombinálásával érte el.

A könyv tipikus meta-etika kérdésfeltevéssel kezdődik: hogyan lehet nyelvileg meghatározni a legfontosabb etikai terminusokat — mint „jó”, „rossz”, „helyes”, „kell” stb. A tiszta nyelvi nekifutás várt kudarcát egy „osztenzív definíció” követi: a szerző egyszerűen „rámutat” egy etikai alapállásra. Még hozzá bevallotta a „legkopottabbra”, a hedonista utilitarizmusra. Miért pont erre? Két okból, s mindkettő a könyv lényegi sajátosságairól tanúskodik. Először is, mert a hedonista utilitarizmus áll legközelebb a morálfilozófiában járatlan olvasóhoz: csak egy önmagáért való jó van, a boldogság, és csak egy önmagáért való rossz van, a fájdalom; minden mást mint ezek eszközt kell felfognunk. Vagy ahogy John Stuart Mill megfogalmazta: „Azok, kiknek hitvallása szerint az erkölcs alapja a hasznosság vagy legnagyobb boldogság elve, úgy vélekednek, hogy a cselekvések oly mértékben jók, amilyen mértékben hozzájárulnak a boldogsághoz, s oly mértékben rosszak, amilyen mértékben a boldogság ellenkezőjét idézik elő. Boldogságon az élvezetek és a fájdalom hiánya értendő, a boldogtalanságon pedig a fájdalom és az élvezetektől való megfosztottság.” Ez a gondolat mindenki számára ismerős, még ha életében nem is vett a kezébe morálfilozófiai művet. Kitűnő lehetőség tehát, hogy ezen keresztül vezessen az út a bonyolultabb problémák felé. A másik szempont fontosabb: a modern meta-etika, mely Moore *Principia ethicá*jától napjainkig uralja az angolszás nyelvterületek etikai vitáit, jórészt az utilitarizmus Bentham- és Mill-féle változata elleni nagy polemikaként született meg. A mai vitákba tehát megint csak az új elméletek opponensén — az utilitarizmuson — keresztül vezet a legalkalmasabb út.

Mabbott az utilitarizmus három jól ismert nehézségét emeli ki:

1) Az ember a boldogságon kívüli célokat is értékeli és választja. Az utilitarizmus összekeveri a tett célját eredményével, kimenetelével (Butler szerint például a boldogság csak mellékkörülménye egy-egy konkrét cél elérésének).

2) Nyitott kérdés marad a klasszikus utilitarizmusban, hogy személyes boldogságra vagy általános boldogságra kell törekednünk.

3) Bentham és Mill nem tulajdonít jelentőséget a motívumnak, a szándéknak.

E három kritikus ponton tér át a szerző Moore ideál-utilitarizmusának tárgyalására, ugyanis Moore — a maga módján — mindhárom nehézségre talált megoldást. Érdemes azonban közelebbről megvizsgálni az utilitarizmus nehézségeinek második pontját, vagyis azt a kérdést,

hogy Benthaméknál személyes boldogságunk vagy egy általános boldogság a cél. Véleményem szerint ugyanis Mabbott itt kissé homályos és felületes is. Mint tudjuk, Bentham különféle szankciók politikai, vallási, társadalmi — bevezetéssel próbálta az általános boldogság javára fordítani egyébként személyes boldogságon alapuló elméletét. Mivel szükségszerűen önző vagyok — mondhatja az ember —, miért törődnék a többiek boldogságával? Igaz, válaszolja Bentham, de: ha önző vagy, megbüntet az Isten (vallási szankció), utadba áll a törvény (politikai szankció) stb. Mabbottnak itt két ellenvetése van. Az első az, hogy ezek a szankciók „nem elég bizonyosak”. Feltehetjük a kérdést, melyik szankció lenne „elég bizonyos”, továbbá: egy úgynevezett „bizonyos szankció” kötelező érvényű voltával nem a morál alapját, a választási lehetőséget szüntetné-e meg? Ez Mabbott homályossága: nem tudni, mit ért „bizonyos szankciók” alatt. Mabbott második ellenvetése, hogy ha „bizonyosak” lennének is Bentham szankciói, az lenne a probléma, hogy mind az „értelmes önzésen” alapulnak, tehát nem morálisak. Szerzőnk felületeségét abban látom, hogy Bentham összes szankcióját az értelmes önzésen alapulónak tartja (Müll „belső szankciójával” együtt), miközben a Benthamnál meglevő négy közül csak hármat említ. Különös módon épp az „erkölcsi vagy közösségi szankciót” felejtí ki. Igaz ugyan, hogy Benthamnál ez a szankció nagyon homályosan van meghatározva, több értelmezése lehetséges, de épp az lett volna a szerző feladata, hogy állást foglaljon valamelyik értelmezés mellett, ahelyett, hogy ravaszul „kifelejtette”.

Mabbott vizsgálatai után még mindig az a véleményem, hogy még Benthamra is kockázatos egyértelműen rászütni az értelmes önzés bélyegét. Állítom ezt arra a benthami megjegyzésre hivatkozva, mely szerint, ha elértük a jót, nem fontos, hogy kihez tartozik. Vagy ahogy maga Bentham írja, miközben a tett következményeinek kiszámításáról értekezik: „... mindenkit egynek kell számítani és senkit se többnek, mint egy.” A benthami utilitarizmus akkor alapulna egyértelműen az értelmes önzésen, ha valaki — a cselekvő — többnek számítana, mint mások, akiket az adott tett következményei érintenek. De ez nincs így. Mabbott idézi is a fenti mondatröredéket Benthamtól (43. oldal), és Ross nyomán jogos bíráltnak veti alá — ellentmondva ezzel korábbi bírálatainak (31—32. oldal). Itt ugyanis már nem a benthami értelmes önzésben van a probléma, hanem — kissé sarkítottan fogalmazva — az értelmes önzés hiányában. Mabbott ugyanis a következőket írja: „Esetenként kötelességem, hogy valakinek valamit »különleges személyi kapcsolataimból kifolyólag« tegyek meg — például szüleimnek, kollégáimnak, tanítványaimnak.” (43. oldal) Míg az ímént az volt a probléma, hogy a benthami etika értelmes önzésen alapul — vagyis valaki többnek számít, mint egy —, most hirtelen az a baj, hogy ugyanabban az elméletben senki sem számít többnek, mint egy!?

A Moore-féle ideál-utilitarizmus ismertetése és bírálata során szerzőnk jól kitaposott ösvényeken jár, tehát ez a rész nem érdemel megkülönböztetett figyelmet. A negyedik fejezet annál inkább. Ebben Mabbott arra a régi — újabban meta-etikai — kérdésre keres választ, hogy hogyan igazolhatók a morális szabályok. Mabbott hevesen vitatkozik Rosszal és Pricharddal, akik szerint a morális szabályok „szemmel láthatóan nyilvánvalóak”. Ellenvetése, hogy az egyes népek, sőt egyének morálja között különbségek vannak. Ez elég sivár ellenvetésnek tűnik, hiszen a morál relatív vagy univerzális volta roppant összetett, máig nyílt kérdés. Hiányolhatjuk, hogy Mabbott érvek nélkül, csak úgy odavetette a relativizmus egy mondatba foglalt képletét — meghozzá mint érvet Rossék ellen. Mabbott kritikájának másik célpontja megint csak az utilitarizmus, mely szerint a morális szabályok tapasztalati általánosítások. Ez azonban csak az úgynevezett cselekvés-utilitarizmusra vonatkozik. Mabbott ezzel szemben a Rawls által kidolgozott szabály-utilitarizmus egy sajátos, egyéni változata mellett érvel. Mivel a könyvnek ez a része számunkra a legizgalmasabb, érdemes vele bővebben foglalkozni.

Rawls 1955-ben vezette be a szabály-utilitarizmus fogalmát, hogy felmentse Millék etikáját az egyik legerősebb ellenvetés alól. A klasszikus (cselekvés-)utilitarizmus ugyanis morálisan igazolja mondjuk az ígéret megszegését, ha annak jobbalk a következményei, mint betartásának. A szabály-utilitarizmus ezzel szemben az ígéret betartását — hogy példánknl maradjunk — mint *általános szabályt* vizsgálja. Azt kérdezi: minnek vannak jobb következményei, az ígéret *általános betartásának* vagy *általános megszegésének*? Az ígéret általános megszegése magát az ígéret „intézményét” szüntetné meg, az emberek bizalmatlanokká válnának egymás iránt stb., tehát olyan rosszak lennének a következmények, hogy utilitarista szempontból az ígéret betartásának szabályát kell elfogadnunk, és a konkrét eseteket e már igazolt szabály alá kell foglalnunk.

Ha viszont — mint azt a klasszikus utilitaristák állítják — a morális szabályok tapasztalatai, általánosítások, akkor engednek kivételeket. Könnyen elképzelhető például olyan eset, amikor az ígéret megszegése nem jár együtt az embereknek az ígéret „intézményébe” vetett bizalmának megingásával vagy annak veszélyével. Ezt Mabbott is jól látja, amikor azt írja, hogy a közvetett következményeket el lehet kerülni úgy, hogy a szabály megsértése *titokban marad*. Ezért nem egyezik Mabbott azzal az utilitarista nézettel, mely szerint a morális szabályok tapasztalatai általánosítások. Ezzel szemben az újabb etikai irodalomból jól ismert konstitutív és regulatív szabályokat tekinti az etika alapjának. A futballból vett példával azt mondhatjuk, hogy e játék konstitutív szabályai azok a szabályok, melyek meghatározásának részét képezik. Például konstitutív szabály, hogy a játékosok nem érinthetik kézzel a

labdát. E szabály semmibevétele egészen más játékot eredményezne. A regulatív szabály ezzel szemben nem érinti lényegesen a játék fogalmát, csak jobbá — esetleg rosszabbá — teszi azt. Ilyen regulatív szabály a lesszabály. A futball enélkül még futball maradna.

Mabbott számára a konstitutív és regulatív szabályok azért lényegesek, mert egyik sem tapasztalati általánosítás. Vagyis, ezeket a szabályokat nem alkalmazásuk minden egyes esetének következményei igazolják, hanem az a tudat, hogy e szabályok általánosan el vannak fogadva. Szerzőnk szerint a morális szabályok is konstitutívak és regulatívak. Az igazolja őket, hogy szabályok létesítésének egy-egy közösségben jobbak a következményei, mint annak az állapotnak, amelyben nincsenek *semmilyen* szabályok. Alá kell húznunk, Mabbott csak annyit állít, hogy bármilyen — még a rossz szabály — létezése is jobb, mint ha nem létezne semmilyen szabály (például azért, mert az előbbi „lehetővé teszi a tervezést” — 61. oldal). Ezt azért kell hangsúlyoznunk, mert úgy tűnik, Igor Primorac szintet tévesztett, amikor az előszóban Mabbottot „megengedhetetlen eklekticizmussal” vádolja. Primorac szerint a filozófus, akinek az alapállása nem utilitarista, elvárhatja, hogy meghatározott morális szabályokhoz tartzuk magunkat, attól függetlenül, hogy milyenek a következményei, Mabbott viszont, aki alapjában utilitarista, ezt nem teheti (18. oldal). Számára a „princiális cselekvés” mindig csak olyan szabályok szerinti cselekvés lehet, amelyeknek van utilitarista igazolásuk. A poén az, hogy Mabbott eggyel magasabbra „emelkedik”, mint Primorac. Ő a szabály létét *általában* igazolja tisztán utilitarista módon, minden eklektika nélkül. Primorac pedig a konkrét szabály utilitarista igazolását várja el tőle. Mondhatni, nem ugyanazon az emeleten zavarócskáznak. Primorac kritikájában annyi igazság van, hogy Mabbottnál nincs kidolgozva az átmenet és a hierarchia a morális szabály általános és konkrét utilitarista igazolása között. Sok minden függ attól, hogy ez kidolgozható-e egyáltalán elfogadható módon.

Mindenesetre Mabbott fontos lépéseket tett a szabály-utilitarizmus védelmében, miközben hasznos lényeglátó kritikai észrevételeivel, elemzéseivel az etika olyan területeire is behatolt, melyekkel nálunk eddig nagyon keveset foglalkoztak. Ebben a tekintetben külön figyelmet érdemel a könyv emotivista meta-etikával (Ayer, Stevenson) foglalkozó része és a Büntetés című fejezet, melyből egy új, anti-utilitarista büntetélmélet körvonalai kezdenek kirajzolódni.

SEBŐK Zoltán